

Bodovics Éva

Gyermekélet és gyermekhalál a paraszti társadalomban

Tanulmányunkban a 19-20. századi paraszti társadalomban élő gyermek mindennapjainak bemutatására teszünk kísérletet, figyelmünket a gyermek családon belüli megbecsülésére összpontosítva. A paraszti közösség tagjai (szülők, rokonok) ritkán fejezték ki a gyermek iránti érzelmeiket, tartva attól, hogy ezzel inkább ártanak, mintsem használnak neki. A gyermek valódi értékét leghívebben a halálakor érzett fájdalom tükrözte, amely a temetéshez kapcsolódó szokásokban követhető nyomon. Az egykori gyermekélet ábrázolása mellett ezért a gyermek halálához kapcsolódó szokásokat és hiedelmeket is bemutatjuk.

A kiszolgáltatottság kora

A magzati kor

A gyermek élete a paraszti társadalomban nem a születés pillanatában kezdődik, hanem kilenc hónappal korábban, a fogantatáskor, tehát az emberi élet első szakaszának a magzati kor tekintendő. Az elgondolás mögött az a vallási meggyőződés áll, hogy az élet a fogamzással, s nem a születéssel veszi kezdetét. A gyermekáldás természetesnek számított, azt az élet velejárójának tekintették. A gyermeket nem tervezték, jött az magától. Csak a 19. század végére, a 20. század elejére vált világossá számukra, hogyan is lesz a gyerek. Amíg nem voltak tisztában a fogantatás folyamatával, addig nem tudtak tenni sem ellene. Csak akkor, amikor már „megtörtént a baj”. A magzatelhajtás azonban nem kis kockázattal járt: a közösség kiközösíthette a magzatát *eltevő*, *elcsináló* asszonyt, de akár maga is áldozatává válhatott egy rosszul sikerült kísérletnek.

Az első világháborút megelőzően családonként általában nyolc-tíz vagy annál is több gyerek volt jellemző. A fogamzásgátló módszerek fokozatos terjedésével és a tudatosabb családtervezéssel összefüggésben sok helyen ez a szám, idővel, négyre csökkent. Ahogy gyakran mondogatták: „*egy kell az apának, egy az anyának, egy a hazának s egy a halálnak*”.¹ Ha a családban sok gyerek volt, az a szülők és gyermekek erejét, egészségét bizonyította.

A gyermekáldást nem lehetett elkerülni, csak késleltetni. Az első gyermek többnyire már a házasság első évében megszületett. Ismeretes, hogy a fiatal házasság korlátozták érintkezéseik számát, vagy egyáltalán nem közeledtek egymáshoz. A mezőkövesdi matyóknál a házasságot követő hat hétben az új menyecskét az anyós ténylegesen elzárta az urától.² Ha mégis teherbe esett az ifjú asszony, a helybeliek megszólták: „*ez se tudott még várni, még össze se melegedtek!*”³ Feltételezhetően legtöbbször akkor folyamodtak ehhez a módszerhez, ha a feleség nagyon fiatal volt. Országszerte elterjedt az a hiedelem, hogy

1 tudomány és társadalom

amíg az anya szoptat, addig nem esik teherbe.⁴ Ezért sok helyen akár több évig is szoptatták a gyermeket.

A fogamzásgátlás megismerése előtt tehát a házastársak háromféle módon korlátozhatták a gyermekek számát: 1. ritkán vagy egyáltalán nem létesítettek szexuális kapcsolatot, 2. kitölték a szoptatási időt, vagy 3. magzatelhajtást végeztek.

Aki a természet és egyúttal a közösség törvénye ellen vétve akarva (magzatelhajtás) vagy akaratlanul (meddőség) nem szült gyereket, az szégyenbe került. A gyermektelenség mindenhol nagy átoknak számított. Okának az asszony betegségét, méhének ferdeségét tartották.⁵ Előfordult, hogy a férjet vagy mindkét házastársat hibáztatták. Ilyen esetben a közösség akár afölött is szemet hunyt, ha az asszony más férfitől segítséget kérve esett teherbe.⁶ A gyermektelen asszonyok kevés esetben vállalkoztak orvosi beavatkozásra, inkább Szent Annához imádkoztak segítségért, aki maga is későn szülte Máriát.⁷ Ennek az lehet a magyarázata, hogy miután nem voltak tisztában a gyermek fogadásának biológiai hátterével, nem is remélték, hogy azon egy orvos vagy bábaasszony segíthet, hanem a gyermekáldást inkább természetfeletti, isteni ajándéknak tartották. Aki minden imádság ellenére gyermektelenül halt meg, annak élete úgy ért véget, hogy nem érte el a célját. Erre utal a matyóknál egykor életben lévő szokás, hogy a gyermektelen halott kezét nem kulcsolták össze a koporsóban.⁸

Ha az asszony teherbe esett, életmódja semmit nem változott. Ugyanazokat a munkákat végezte, ugyanolyan keményen, mint addig. A matyóknál úgy tartják, hogy az az asszony szereti igazán a gyermekét, aki megszenvedett érte.⁹ Egészen a szülés percéig dolgozott, ezért gyakran megesett, hogy a gyerek kint a határban, a mezőn született meg. A viselő asszonyt és magzatát a munkák csökkentésével ugyan nem, de más, elsősorban mágikus módszerekkel, igyekeztek megvédeni a bajtól. A terhesség alatt az asszonynak egy sor követelménynek, elsősorban tiltásnak kellett engedelmeskednie. Nem volt szabad szárítókötelek alatt bujkálnia, mert a köldökzsinór a gyerek nyakára tekeredik. Esős időben se járjon kint, mert ha az arcára hull az eső, a gyerek szeplős lesz. Kemencét sem volt szabad tapasztania, mert ha bebújik a kemencébe, néma gyereke lesz.¹⁰ Ugyancsak néma lesz a gyerek, ha eltitkolja terhességét. Állapotos asszonynak nem volt szabad kereszteltetnie, mert születendő gyermeke hamarosan meghalt volna.¹¹ Ha sírba nézett, vagy halottat látott, a gyerek sárgasággal vagy sápadtan születik.¹² Ha megtörtént a baj, vagyis az asszony belenézett a sírba, úgy tudta elkerülni, hogy gyermeke sárgasággal szülessen, hogy egy marék földet dobott a sírgödörbe.¹³ Ne nézzen villámlást, mert a gyerek majd hamar elhagyja a házat és nincstelenné válik.¹⁴ A mennydörgéstől pedig, ha megijed, a gyerek hibás lesz,¹⁵ vagy az asszony elvetél: „*elejtette, nem tudta szorítani*”.¹⁶ Amint látható, ezek a tiltások mind azt szolgálták, hogy a gyerek egészségesen jöjjön a világra.

Megpróbálták kitalálni a születendő gyermek nemét, kinézetét és természetét. Ha a magzat először a jobb oldalán mozdult meg, akkor fiút, ha a balon, akkor lányt jósoltak. Ugyancsak lányra lehetett számítani, ha az apának nyitva volt a szája közösülés közben.¹⁷ Ha a viselő asszony az úton vasat talált, akkor fiú, ha ruhadarabot, akkor lány gyermekre számított.¹⁸ Ha páros gyümölcsöt evett (cseresznye, meggy, összenőtt szilva stb.), ikrei lesznek. Ha szőrös állatba rúgott a terhes nő, gyermeke is szőrös lesz, vagy torzszülöttként jön a világra (pl. farkastorokkal).¹⁹ Az újszülött testen anyajegy formájában megmarad annak a tárgynak a nyoma, amivel megdobták a viselő asszonyt, de csak ak-

kor, ha hirtelen odakap, és nem gondol a gyermekére.²⁰ Viselős asszonyt nem volt szabad felingerelni, mert úgy vélték, akkor a gyermek is indulatos természetű lesz.²¹

A csecsemőkor

A gyermekre rengeteg veszély leselkedett a fogantatásától a kereszteléséig. A rossz ellen mágiával igyekeztek védeni a kicsit. A gyermek születésétől kereszteléséig tisztátalan-nak számított, így ebben az időszakban különösen nagy veszélynek volt kitéve. Ezért igyekeztek minél hamarabb megkereszteltetni az újszülöttet. Amíg ez meg nem történt, gonosz szellemek, ördögök, szépasszonyok kicserélhették a gyermeket. „A *kicserélt gyermek* nem fejlődött, *törpe, kicsitestű, nagyfejű, eltorzult, csúnya arcú* lett. A gyomra is elromlott, *zödet kakált.*”²² Védekezésképpen gonoszelhárító tulajdonsággal felruházott tárgyakat alkalmaztak: patkót, piros rongyot, fokhagymát, imádságoskönyvet, keresztet stb.²³ Kereszteléséig a nevén sem szólíhatták, nehogy a gonosz szellemek, megtudván nevét, uralkodhassanak felette. Esztelneken például a keresztelésig a *pogányka, buha* megnevezést használták.²⁴

A keresztelés semmiképpen nem maradhatott el. Ha a gyermek olyan gyengének született, hogy bármelyik percben meghalhatott, akkor a bába keresztelte meg.²⁵ A keresztelés révén az újszülött bekerült a közösségbe, s többé a szellemek sem árhattak neki. Igyekeztek minden gyereknek más keresztszülőpárt választani, de ha a család nagyon szegény volt, több gyermeket is ugyanazok lettek a keresztszülei.²⁶ A keresztszülők ajándékát *korozsmának* vagy *kolozsmának* nevezik. Ezen vidékenként mást és mást értettek. Jászkiséren a *korozsma* a keresztanya által a keresztlányának ajándékozott fülbevaló volt.²⁷ Esztelneken a *kolozsma* 1-2 méter fehér vászonból és két gyertyából állt.²⁸

A kereszteleetlenül elhalt gyermekre rettenetes sors várt. Lelke sohasem pihenhetett meg: „Bolygótűz képében kóborol a földön, vagy a limbusba jut, honnan leszáll a földre s ide s tova vándorol, míg teste a porban egészen porrá nem válik. Eközben folyton jajveszékkel.”²⁹ Hogy jajgatásával ne zavarja a többi halottat, a temető külső oldalába temették. A matyóknál az ilyen gyerek lelke minden hetedik évben megjelenik valamelyik bokorban vagy a garád alatt, amíg valaki meg nem szánja. „Aki ilyenkor meglátja, dobjon feléje valami fehér ruhadarabot s mondja neki: »Én téged megkeresztellek az Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevében; ha fiú vagy, Ádám légy, ha leány, Éva!« – akkor a bolygó lélek *felszabadul*, angyal lesz belőle, bejut a mennyországba, ahol szüntelenül megsza-badtíjájért imádkozik.”³⁰ A kereszteleetlenül elhalt gyermek a gonoszé lesz, csontjai varázserővel bírnak.³¹

Ha a terhesség alatt, vagy a szülés közben az anya meghalt, lelke azonnal a mennybe jut, bármilyen bűnös is volt.³² Jobbnak látták, ha az újszülött is követte anyját a túlvilágra, mintsem hogy anya nélkül, félárván nőjön fel vagy mostohaanya nevelje. Ezért, amikor kinyújtották az anya testét, a gyermeket a lába közé helyezték. Ha mégis életben maradt, apja nevelte fel, vagy valamelyik közeli rokona fogadta örökbe.³³ Úgy tartották, hogy az anya visszajár életben maradt gyermekéhez.³⁴

A terhesen elhunyt nő koporsójába a palócok kisinget, egy szál vékony gyertyát és egy krajcárt helyeztek, mert hitük szerint a gyermek a koporsóban is megszületik. A krajcárral megveszi a világosságot, a gyertya pedig a kereszteléshez kell, mikor az utolsó ítélet napján Keresztelő Szent János a Jordán vizében megkereszteli a halva született és kereszteleetlen gyermekeket.³⁵

Gyakori volt, hogy a gyermek halva született. Ennek okát nem igazán keresték: „Gyenge volt, sokat dolgozott vele az anyja”.³⁶ A matyóknál nem engedték, hogy a halva született gyermeket kereszteleetlenül temessék el: szenteltvízzel megkeresztelték otthon. A keresztanya feladata volt, hogy az elhunytat a kis koporsóban hóna alatt kivigye a temetőbe. Külön sírt nem készítettek az újszülöttnak, hanem ahol éppen sírt ástak, a gödör oldalába kis padlant vájtak, oda tették be. Az elvetélt magzattal (a *letéttel*) is így jártak el.³⁷ Ha a szülésben az anya és a gyermek is meghalt, közös koporsóban temették el; a gyermeket az anyja karjára helyezték.³⁸

Ha a szülés nehézségei, a korai gyermekbetegségek és a boszorkányok mesterkedései ellenére a gyermek életben maradt, keresztelése után a falusi társadalom részévé vált. Az egy évesnél fiatalabb gyermekek külön korcsoportot alkottak a paraszti társadalomban. A nap minden percében anyjukra voltak utalva. Az egy év alatti gyermek igazi nyűg volt az édesanyja számára, aki a szülést követően ugyanott folytatta életét és munkáját, ahol abba hagyta. Szorosan beosztott napirendjébe be kellett iktatnia az új jövevény ellátását. Annak örültek a legjobban, ha a csecsemő sokat aludt. Ilyenkor nem volt baj vele, s úgy vélték, ettől nő majd nagyra.³⁹ A kicsi álmatlansága ellen máklé volt a leghatásosabb gyógyszer.⁴⁰ A szülők csak úgy merték magára hagyni gyermeküket mikor munkába mentek, ha az békésen és hosszan aludt. A máklé gyakori használata azonban nem tett jót a csecsemőknek: túladagolása esetén a gyermek esze „odalett”.

A gyermeket ameddig tudták, szoptatták. Egyrészt úgy vélték, ettől erősebb lesz, másrészt – mint már említettük – elterjedt az a hiedelem, hogy amíg az anya szoptat, addig nem eshet újból teherbe. Ha az anyának nem volt teje, tehéntejjel etette gyermekét.⁴¹ Amíg a csecsemő nem tudott pépes ételt enni, addig az anya kénytelen volt a mezőre is magával vinni, hogy szoptatni tudja. Miután magától abba hagyta a szopást, vagy elválasztották, cuclival hallgattatták el a síró csecsemőt. A csecsemő szívesen fogyasztotta a tejbe aprított kenyeret és a szalonnából és kenyérből álló ún. katonákat.⁴² Amikor már nem kötődött az anyatejhez, az anya mozgása szabadabbá vált. Otthon hagyhatta gyermekét, akire idősebb testvér, a déd- vagy nagyszülők, a szomszéd öregasszony vagy 9-10 év körüli fogadott dajka, pesztra vigyázott.⁴³

A csecsemőre, ahogyan az újszülöttre, sok veszély leselkedett. Miután teljes egészében gondozóra volt utalva, csak lelkiismeretes és szakszerű ellátás révén maradhatott életben. Egészségét, életét sok olyan eljárással igyekeztek megőrizni, amelyek többsége mágikus elgondoláson alapult.⁴⁴ Egy éven aluli gyermek körmét nem volt szabad levágni, mert meghal. Máshol azért tiltották a gyermek körmének levágását, mert tolvaj lesz belőle, ha felnő. Csak rágni volt szabad, vágni nem. Ugyancsak tilos volt egy éves kora előtt tükörbe néznie, mert rövidesen meghal. Ha hordozzák kézben, ne lábbal kifelé vigyék ki az ajtón, mert az azt jelenti, hogy miként a halottakat szokás, úgy őt is lábánál fogva viszik ki nemsokára. A fürdető víz kiöntése, az üres bölcső ringatása, vagy ha több ember ringatja, mind halált jelentett. Nem volt szabad összemérni egy másik gyerekekkel, mert valamelyik a kettő közül hamarosan meghal. Ha a gyermek kilenc hónapos korában beszélni kezd, nem kell rögtön hozzászólni, mert ellenkező esetben nem él sokáig.

A gyermek a keresztség felvételével bekerült a paraszti társadalom közegébe. Immáron neve van, egy a közösséget alkotó egyének közül. Megítélésében nem egyenértékű a társadalom többi tagjával; inkább csak a lehetőséget látják benne, azt az embert, akivé válhat, s nem azt, aki jelenleg. Most még formázható, érzékeny és fogékony a mágikus

eljárásokra. Úgy vélik, képesek tenni azért, hogy felnőtt korában szép, erős, szerencsés ember legyen.

A tanulás kora

A kisgyermekkor

A gyermek a saját szemszögéből meglehetősen passzívnak mondható csecsemőkor után belép élete első, s talán legaktívabb korszakába, a kisgyermekkorba. Az egy és hat év közötti gyermekek számos új folyamattal ismerkednek meg: megjelenik a játék, a tanulás és a munka. Szemlélődő és elszenvedő egyénből cselekvővé válik. Egyre kevésbé függ édesanyjától: kapcsolatba kerül másokkal is. Játékosan tanul és dolgozik. Szinte észrevétlenül elsajátítja a közösség kultúrájának alapelemeit, amelyre aztán a későbbiekben támaszkodhat.

E periódus legfontosabb folyamata a tanulás. A gyerekek el kell sajátítani a közösség értékrendjét, szokásait, ismereteit. Nevelésében a család minden tagja részt vesz: az anya, az apa, a nagyobb testvérek, a nagyszülők, a dédszülők. Olykor a szomszédok is bekapcsolódnak az oktatásba. A szülőknek legtöbbször nem meghatározott célok szerint nevelik gyermeküket. „Stratégiájukat” spontaneitás, ellentétesség, szeszélyesség és szélsőségesség jellemzi. Mégis elég határozott elképzelésük lehetett arról, hogy gyermekük milyen felnőtté váljon. Konceptiójukat a közösségi értékeknek megfelelően alakították ki. Legtöbbször emlegetett szavaik: *„Legyen jó gazdaember belőle”, „Legyen szorgalmas ember”, „Tudjon megállni a lábán”,* vagy egyszerűen *„Legyen ember”*. Összefoglalva: *„Edzett, kitartó, munkára mindig kész felnőtt. Olyan, aki megadja a másnak kijáró tiszteletet, a máséhoz nem nyúl, nem hazudik, mindig egyenes úton jár; aki nem keveredik pletykába, sem törvényes ügybe. Aki egyszerű és vallásos.”*⁴⁵

Bár a család minden tagja részt vett a gyermek nevelésében, szerepük nem egyforma súllyal esett latba. Legnagyobb hatással azok voltak a gyerekekre, akik sokat voltak vele. Elsősorban az anya, illetve akik az anya távollétében vigyáztak (nagyszülők, dédszülők, szomszédok stb.). Így a legtöbb családban az anya feladata volt a fegyelmezés.⁴⁶ A gyermek sokat tanult idegenektől is. Jászkiáséren, a téli estéken gyakran gyűltek össze az emberek egymás házában *komázni, tanyázni*.⁴⁷ Mialatt a felnőttek fonás, hímzés, kártyázás közepette beszélgettek, történeteket meséltek, a gyerekek olyan dolgokról értesültek, amelyekről még nem lett volna szabad tudniuk.

A gyermeket legelőször a nevére, a szülei nevére és az illő köszönésre tanították meg.⁴⁸ Mindenkielőre kellett köszönnie. Ha nem köszönt, vagy nem illendően, az idősek megszólították: *„Tán nem tudsz tisztességesen köszönni?”*⁴⁹ Az idősebbek iránti tiszteletét magázással fejezte ki. Régebben szülein kívül idősebb testvéreit is magázta. Mind a magázás, mind pedig az, hogy mindenkinek előre köszönt, a társadalmon és a családon belüli helyét jelölték ki. Ugyancsak a gyermek értékét fejezte ki az is, hogy az asztalhoz egészen addig nem ülhetek, amíg nem végeztek értékelhető, a család fennmaradását biztosító, „kenyérkereső” munkát.⁵⁰ Esztelneken a gyerekek még az első világháborút megelőző időkben is külön kis asztalnál étkeztek.⁵¹ Nem túrték, ha beleszólt a felnőttek beszédébe, ugyanakkor elvárták, hogy mindig válaszoljon.⁵²

A gyermek vallásos nevelését korán megkezdték. A nem síró, jól viselkedő kisgyerekeket a szülők magukkal vitték ünnepnapokon a templomba.⁵³ Minden este közösen imádkozott

a család: a gyerekek a lóca előtt térdelve mondták el az esti imát.⁵⁴ Három-négy éves korukra már ismerték a fontosabb imák szövegét,⁵⁵ még ha a jelentésükkel nem is voltak teljesen tisztában.

A gyermek öt-hat éves korára már kellő ismeretekkel rendelkezett ahhoz, hogy részt vehessen a közösség ünnepeiben, szokásaiban. Az emberi élet fordulóinak (párvasztás, lakodalom, keresztelés) többségét csupán szemlélte, de például a temetéseken, különösen, ha rokon halt meg, maga is részt vett.⁵⁶ Szokás volt kisgyermekkel megnézetni a halottat, sőt, a lábujját is megfogatták velük, hogy ne féljenek tőle.⁵⁷ Kalotaszegen, ha gyermek halt meg a faluban, nemcsak szemléltek az eseményeket, hanem részt is vettek az előkészületekben.⁵⁸

A gyermek hamar ismeretséget kötött a munkával. Először csak játékos formában, később ténylegesen. A szülők igyekeztek minél hamarabb megismertetni a munkát, amely életben maradásának egyetlen eszköze lesz a későbbiekben. Már a bölcsőben próbálták gyermekük munkához való hozzáállását jótékonyan befolyásolni. Kislányoknak tűt, orsót,⁵⁹ kisfiúknak szerszámokat érintettek a kezéhez.⁶⁰ A gyermek minden idejét anyjával, felvigyázójával töltötte, aki ritkán hagyta abba a teendőit az ő kedvéért. Ekképpen megfigyelhette és az eredeti eszközök kicsinyített másával gyakorolhatta a munkát. Hat-nyolc éves kora előtt még nem várnak tőle sokat: ez a tanulás ideje, nem pedig a tényleges munkavégzése. Legtöbbször boltba, szomszédba szalasztják, kéri, hogy hozzon ide vagy vigyen oda valamit. Részt vett a főzésben, a kertészkedésben, az állatok ellátásában.⁶¹ Vigyázott kisebb testvérére, megfésülte, felöltöztette.⁶² Hogy ki mikor vonta be gyermekét a munkába, és hogy milyen feladatokkal bízta meg, az nagyban függött a család anyagi helyzetétől, nagyságától és a gyerekek számától is.⁶³ Noha a gyermekmunkának fontos szerepe volt a paraszti gazdaságban, a gyermeket mégsem lehetett időnek előtte munkára fogni; megszólták azt, aki így tett.⁶⁴

A tanulás és a munka mellett a játék az, amely a kisgyermek idejének nagy részét kitölti. Ebben a korban mind a tanulás, mind a munka játékos formában zajlott, mondókákkal, énekekkel színesítve. A számos néprajzkutató által évek alatt összeállított hatalmas játékgyűjteményből most csupán egy példát említünk. A gyerekek nemcsak háborús, lakodalmas, komámasszonyos játékokat játszottak, hanem szereposztásban végigjátszották a temetést is. Számukra a halál az élet természetes része. Naponta látják, tapasztalják, részt vesznek benne. Amikor dőglött állattal találkoznak, vagy kezük által múlik ki egy giliszta, a temetéseken ellesett szertartást imitálva eltemetik a „halottat”. Dobozba teszik, gödröt ásnak a számára. A „pap”, akit most egy gyerek alakít, elbúcsúztatja a halottat, majd pedig elmondja az imát: „*Dominusz vobiszkum. Ettem pirított túrót.*”⁶⁵ Ezután elföldelik a halottat, sírjára virágot tesznek.⁶⁶ (A gyerekeknek ezt a játékát a szülők nem nézték jó szemmel, s nem engedték, hogy keresztet tegyenek a sírra.) A halál, halottakkal való érintkezés tehát nem idegen a falusi gyermek számára. Idejének nagy részét a természetben töltve gyakran találkozik a halál különféle megnyilvánulási formáival. Ezért veszi természetesnek az emberek halálát is, legalábbis idősek esetében. Fialok halálakor megdöbben, összezavarodik, kételkedni kezd az élet törvényében.

Az iskoláskor

A hat évnél idősebb gyermek újabb korosztályba kerül, az iskolások csoportjába. Az iskolába járás jelentős változás. Eddig lényegében anyja és testvérei társaságában élt,

most megismerkedik saját korcsoportjával. Az iskolások kiépítik saját kis közösségüket. Életük összetettebbé, színesebbé, s bizonyos szempontból nehezebbé válik. Munkájukra egyre nagyobb igényt tart a család, az iskolában is teljesíteni kell, a közösségi életben is nagyobb részt vállalnak, s a szórakozási alkalmak és játékok száma is nagymértékben bővül.

A 19. század folyamán és a 20. század elején az iskola nem a legfontosabb helyet töltötte be a parasztyermek életében. Szülei úgy vélték, hasznára válik, ha megtanul írni, olvasni és számolni. Amíg e készségeket elsajátították gyermekeik, iskolába is rendszeresen járatták őket. Később azonban, körülbelül 10 éves koruktól kezdve, csak a szigorú iskolakötelesség bírhatta rá a szülőket, hogy továbbra is odaküldjék gyerekeiket. A falusi gyermek 9-10 éves korától komolyabb feladatokat látott el, munkája szinte nélkülözhetetlen volt a család számára. Szegényebb családok már ebben a korban elküldték őket pénzt keresni.⁶⁷ A gyerek ettől kezdve egyre többször kimaradozott, szinte csak ősszel és télen teltek meg az iskolapadok. Tavasszal és nyáron, néhol még kora ősszel is, a családi gazdaságban dolgoztak. Így a legtöbb diák csak egy-két, ritkán négy évig járt iskolába.⁶⁸ De nemcsak azért nem jártak, mert odahaza szükség volt a munkájukra. Gyakran azért maradtak otthon, mert nem volt miben menniük.⁶⁹ Szegény közösségekben nem jutott minden gyereknek cipő és ruha. A földműveléssel foglalkozó családok gyerekei számára az iskolák gyarapodása és az iskoláztatási lehetőségek javulása nem hozta el a felemelkedés esélyét. Továbbra sem szabadulhattak a summás- és vándormunka szükségességétől. A kapuk elsősorban a polgárság, a vagyonosabb parasztság és a kisiparosság előtt tárultak ki.⁷⁰

A különféle beszámolókat, naplórészleteket olvasva az lehet a benyomásunk, hogy a 19. századi, 20. század eleji gyermeknevelés csak a szigorról, a verésről és egyéb büntetések alkalmazásáról szólt. Ez azért tűnhet így, mert a paraszti társadalom elvei szerint a dicséret, a buszogatás nem vezet eredményre, még „*elhinné magát a gyermek*”.⁷¹ Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem szerették gyermeküket. „*A gyermek ne tudja, hogy szeretik. Csak titkon szabad szeretni.*”⁷² „*Szeresd a gyerekedet, de úgy, hogy ne tudja. A csók hideg ruha.*”⁷³ A sok verés ellenére gyakran dédelgették, csókolgatták, ajándékot készítettek vagy vettek neki. Ebből kifolyólag egy kisgyermek vagy iskolás elvesztése nagy fájdalommal és veszteséggel járt minden családban. A néhány éves korban elhalt gyermeket már nem a temetőn kívülre vagy más sírjába temetik minden ceremónia nélkül. Temetésük családon belüli értékük mutatója. A temetési szokásorban fontos szerepe van a keresztanyának. A néhány éves gyermeket az általa adományozott *korozsmában* temetik el.⁷⁴ Ha még nem készült el, ő fizette a kis koporsót, nagyobb gyerekeknél pedig a szemfedele.⁷⁵ Gyermekeknek általában fehér koporsót vettek; ezzel a szokással még ma is találkozhatunk vidéken és városban egyaránt. A matyók úgy tartották, hogy a gyermeket nem lehet korozsma nélkül eltemetni, mert sír a másvilágon. Ha még nem készült el, akkor egy másik gyermek halottal utána küldték.⁷⁶ Öt-hét éves korukig temették így a gyermekeket, az ennél idősebbeket ünneplő ruhájukban.⁷⁷ A gyermek halottakat menettel kísérték a temetőbe. Mezőkövesden négy rokon vagy szomszéd nagylány vitte a Szent Mihály lovát, amelyen a koporsó volt, s a keresztet is egy lány vitte.⁷⁸ Dávodon, gyerekek temetésekor szokás volt koronát is készíteni. „Műanyagból készítettek *koronát* még kiskisiskolásoknak is. Temetéskor fehér zsebkendővel leterített tányéron vitte egy lány, mellette, a kereszt mögött pedig két lány ment, égő gyertyával. A keresztet egy fiú vitte.

A sírra vágott virágot tettek, a koronát pedig elvitték a templomba, és ott az oltár mögötti párkányra helyezték. Néha 15 korona is volt ott. Egy-két hónap múlva, ha tönkrement, kidobták vagy elégették.”⁷⁹

A bizonyítás kora

A serdülőkora

A serdülőkora minden kultúrában kitüntetett jelentőségű szakasza az ember életének. Néhány éven belül az ember mind fiziológiailag, mind szellemileg jelentősen átalakul. Elhagyja a gyermekkort és megkezdí felnőtt életét. Noha maga a serdülőkora egységes és jól körülhatárolható, mégis inkább átmenetiséggel, mintsem befejezettséggel jellemezhető. Ennek az időszaknak egyetlen célja van: felkészíteni a gyermeket a felnőtt életre.

A serdülőkora a bizonyítás ideje. Bizonyítani kell rátermettségünket, tudásunkat, felkészültségünket. Ha ez sikerült, megfeleltünk a közösség által támasztott vizsgán, belépünk a következő életszakaszba, a felnőttkorba. A „vizsga” tétje a közösség teljes értékű tagjává válás.

Az iskola befejezésével a falusi gyermek automatikusan belépett a serdülőkora. Egyrészt biológiai fejlődésében is ez a következő szakasz – ekkor már 12-13 éves –, másrészt a faluközösség előtt is bizonyította (értelmi) érettségét, azzal, hogy befejezte az iskolát.

A serdülő már nem gyerek, de még nem is felnőtt. Ez az átmeneti jelleg a külsőségekben is megnyilvánult. Öltözetük már hasonlított a nagyokéra, önálló munkavégzésük eredményeként már az asztalnál étkezhetek a felnőttekkel együtt.⁸⁰ A matyóknál a lányok serdülőkora való lépését a megváltozott hajviselet is jelezte.⁸¹ A fiú és lány testvérek többé már nem aludtak egy ágyban. A fiúk már próbálgatják az udvarlást, a kocsmázást. Mindezek ellenére „mégsem tekintették őket felnőttek, egyrészt azért, mert bizonyos munkák elvégzésére még sem elegendő testi erejük, sem elég fejlett intelligenciájuk nem volt, másrészt azért, mert biológiai és társadalmilag egyaránt éretlennek bizonyultak az ifjak jogainak gyakorlására.”⁸² Ebben az időben inkább csak kötelezettségeik, mintsem jogaik voltak. Tilos volt nagylányos, illetve legényes ruhákban járni, kocsmázni, dohányozni, udvarolni.⁸³ Szórakozási lehetőségeik is meglehetősen korlátozottak, bár titokban mindent kipróbáltak, ami tiltott volt. A közösség éberrel figyelte minden mozdulatukat. Serdülőkora elején még mindig a tanuláson volt a hangsúly. Megmondták nekik, hogy mit hogy csináljanak, mit szabad és mit nem. Legnagyobb kritikusaik a már eladósorba lépett fiatalok voltak. Ők kontrollálták a túlkapasokra hajlamos serdülők viselkedését. Ha legények suhancokat iszogatók, vagy dohányzás közben tetten értek, kinevették, kigúnyolták őket.

A lányok és fiúk saját, nemenként elkülönülő csoportjukkal egyre szorosabbra fűzték a kapcsolatukat. A cimborák elsősorban nem az egy utcában élő fiatalok közül kerültek ki. A területi megoszlás helyett sokkal nagyobb súlya volt a barátok megválasztásában a rokonszenvnek és a társadalmi hovatartozásnak.⁸⁴ Eltérő társadalmi státusszal rendelkező családok gyermekei ritkán kötöttek barátságot. A fiúk hamar bandákba verődtek. Belebelekóstolgattak a legényélet rejtelmébe: ittak, rágyújtottak, eljártak a lányos házakhoz. Itt azonban sem a lány, sem a lány szülei nem vették őket komolyan, nem úgy tekintenek rájuk, mint lehetséges kérőre. Inkább csak megtúrták jelenlétüket addig, míg nem akadt egy valamirevaló legény. Ha a *vizitába* érkező legények suhancok csoportját találták a lányos háznál, gúnyolódva, fiatalságukon élcelődve hazazavarták őket.

A serdülő korú fiatalok nemcsak a cimborálás során különültek el nemenként. Otthon a suhancá érett fiúk kiköltöztek apjukhoz és legénytestvéreikhez az ólba,⁸⁵ míg a lányok anyjukkal és kisebb testvéreikkel a házban maradtak. A munkában is egyre jobban szétvált a tevékenységük. A fiúk az apjuk mellett végezték a mezőgazdasági munkát, ellátták az állatokat, gyakran beálltak summásnak, ahol már az asszonyokkal egyenlő bért kerestek. A lányok az anyjuk mellett dolgoztak. Ők vigyáztak a kisebb gyerekekre, takarították a házat, s emellett folyamatosan elsajátították a nehezebb női munkákat is (tésztagyúrás, kenyérsütés).⁸⁶ Ha a lány már szép magas kenyeret tudott sütni önállóan, akkor megérett a házasságra. Ha szükség volt rá, elszegődtek valahova állatokra vigyázni vagy dajkának.

Ebben a korban már megkezdődött az ismerkedés, az udvarlás, igaz, csak a közösség által jóváhagyott, erősen korlátozott formában. A matyóknál a suhancok gyakran szerveztek ivót.⁸⁷ A legények által szervezett ivóktól eltérően itt mindig volt felvigyázó. Az ún. *első suhanc*, a suhancsapat vezéregyénisége gondoskodott az ivó megszervezéséről. Ő bérelte ki a házat, ő kérte fel az *ivógazdát*, aki a felügyeletért cserébe kedvére fogyasztathatott a kimérésre kerülő borból. A lányok is az ivóba jártak először szórakozni, itt kezdték meg a *lyánykodást*.

Hogy ki mikor kezdte meg a *lyánykodást*, azaz az udvarlók fogadását, arról a szülők döntöttek. Serdülő lány azonban még biztosan nem fogadhatott *vizitát*. Este korán lefeküdt, s ha legény jött hozzá, szülei tudatták a fiúval, hogy korai még az érdeklődése. Az udvarlás egyéb formái (*megéneklés*, *megmuzsikálás*) is tilosak voltak a serdülők számára.⁸⁸

A serdülőkor zárásaként a fiatalok kérték felvételüket a nagylányok és legények közé. A beavatás sok helyen szertartásos formában történt, elsősorban a fiúk között. A lányoknál néhol nem is volt avatás, egyszerűen az iskola befejeztével, illetve a bérmálással vagy a konfirmációval automatikusan kiérdemelte a nagylány státuszt.⁸⁹ Ilyen helyen a külsőségekben történő változások tudatták a közösséggel a nagylánykor kezdetét. A legáltalánosabb és legszembetűnőbb külsődleges változás a ruházat megváltozása. A nagylány valamelyik nagy ünnepen öltötte fel először azt a ruhát, amit az eladó lányok viseltek.⁹⁰ Hajviseletük is sok helyen megváltozott. A fésülködés módjából egy időben következtetéseket vontak le a leány erkölcsére vonatkozólag.⁹¹ Kalotaszegen a párta viselése jelentette, hogy a lány eladósorba lépett. A pártát egy évvel a konfirmáció után, pünkösd vasárnapján viselte először.⁹² Itt nem várták meg a konfirmálás idejét, hanem már korábban felavatták a lányokat. Ennek oka az volt, hogy a lányok korán kötöttek házasságot, általában 16 évesen.⁹³ Ugyancsak eladó leányt jeleztek a ház ablakába helyezett virágok.⁹⁴ Az eladó lány a templomban is máshol foglalt helyet.⁹⁵

A leányavató szertartásokról viszonylag kevés az adat. Sok helyen nem is tartottak, vagy csak a karácsonyi táncban vagy a fonóban estek túl a keresztségen. „Ide kell sorolnunk a szertartásos jellegű kezdő, beavató komoly és tréfás rítusokat, melyekkel a munkába vagy a szórakozásba avatják be a nagylányokat.”⁹⁶ Mákóban a kislányokat megkenték: két idősebb lány egy fiatal beszorított a sarokba, és hüvelykujjukkal addig dörzsölték a homlokát, amíg majdnem vérezni kezdett.⁹⁷ Lényegében az uralkodók mintájára nagylánnyá kenték fel őket. A fiúknál több helyen találkozhattunk beavatási rítusokkal. A felszegi falvakban a karácsonyi próbatánc során történt meg a fiatalok felavatása. Az ifjú legényjelölteket a tánc közben felemelték, és hátsó részükkel vagy a hátukkal a mestergerendához, később az ajtóhoz verték. A „szívességért” borral vagy pálinkával fizettek

a felavatott fiatalok.⁹⁸ Mezőkövesden a felnőttkorba való átmenet rituális szertartása az *újlegényáldomás* volt.⁹⁹ A közel azonos korú és egy utcabeli legények összebeszélve egyszerre öltöznek fel újlegénynek. Ez a szertartás általában ősszel történik, mikor mindenki hazatért a summáságból. Megállapodnak, hogy mely eseményen (legtöbbször lagzin) öltik fel az újlegényruhát. A lakodalom napján elvonulnak a kocsmába, ahol áldomást fizettek az *öreglegényeknek*. Az *öreglegények* tréfás hátba veregetéssel fogadták őket maguk közé. Ettől kezdve tegezheték az idősebb legényeket.

A párválasztás kora

A beavatás után a fiatalok felszabadultak a tilalmak alól. Megkezdheték felnőtt életüket és az azzal járó tevékenységeket. A legények kocsmázhattak, dohányozhattak, udvarolhattak. Munkájukért teljes bért fizettek, de felnőtt módjára kellett teljesíteniük is. A lányok felölthették nagylányruhájukat, táncba járhattak, esténként legénycsapatokat fogadhattak, udvarlót tarthattak.

A házasodás előtt álló fiatalok élete a közösség fürkésző tekintete előtt zajlott. Semmi sem került el a figyelmüket. Különösen a lányok munkáját és viselkedését kísérte nagy érdeklődés. Az idősebb asszonyok, a kiházásításban fontos szerepet játszó szomszédok, rokonok minden lépésüket ellenőrizték.¹⁰⁰

Mind a nagylányok, mind a legények munkája nélkülözhetetlen volt a családi gazdaságban. A nagylányok munkájára a különböző családi munkaszervezetekben másképp volt szükség.¹⁰¹ Birtokos parasztnál alig vették igénybe a határbeli munkáknál, inkább a házban, ház körül tevékenykedett. Egykézű vidékeken a lányok is örökölhettek, így megítélésük is más volt; bizonyos munkák alól mentesültek. Hozományuk költségének fedezésére gyakran vállaltak alkalmi munkát. Szívesebben mentek summásnak, mint szolgálónak vagy cselédnek. Summásként falubeliekkel együtt dolgoztak, akik folyamatosan szemmel tartották őket. A közösség ellenőrzése alól kikerült lánynak azonban nem volt többé becsülete.¹⁰² A lányok gyakran vettek részt társas munkában, ún. kalákákban. Ilyen volt például a kukorica- vagy tollfosztás, lekvár főzés, szőlőörzés stb. A társas munkák fontos szerepet játszottak az eladó lány életében. Itt a közösség előtt is bemutathatta rátermetségét, szorgalmát, munkabírását, ezzel befolyásolva férjhezmeneteli esélyeit.

A házasodás előtt álló fiataloknak számos ismerkedési és szórakozási alkalmuk volt. Ilyen volt a vízfordás, a fonóba, ivókba, *cuharék*ba, bálókba, lagzikba járás vagy az esti *viziták*. Az ismerkedés, az udvarlás mindig a közösség szeme előtt, szertartásos formában zajlott. Megszólták azt, aki elbújt szeretőjével vagy vétett a szokások ellen.¹⁰³ Az udvarlásnak fokozatai voltak. Galgamácsán Vankóné így ír az udvarlási szintekről: „*Ha olyan volt az udvarlás, hogy a szülők nem tudtak róla, akkor csak a kapuig kísérte a kislányt. Amikor kitudódott, akkor megálltak a kiskapuban. Ha komolyabb volt a számítás, akkor már a kapun belülre mentek és ott szórakoztak. A legény be a szobába csak a lakodalom előtti hetekben mehetett. Le is nézték azt a lányt, aki korán bevezette az udvarlóját.*”¹⁰⁴

Udvarlót (szeretőt) minden lány maga választhatott, de feleségül csak ahhoz mehetett, akit családja (elsősorban az anyja) kinézett számára.¹⁰⁵ A választásnál fontos volt, hogy se anyagilag, se társadalmilag ne legyen nagy különbség a házastársak között. A házaságkötés ideje vidékenként változott. Lányok általában 16-17 évesen mentek férjhez,¹⁰⁶ de Eszteleken például ennél sokkal később, 19-23 év között, vagy még később is.¹⁰⁷ Ahol korán mentek férjhez, ott a 20 éves már vénlánynak számított. Az ilyen marginális

helyzetbe került. Sem a lányok, sem az asszonyok nem fogadták be. Otthon ugyanúgy dolgozott, mint mindenki, de semmibe nem volt beleszólása. Rendszeresen csúfolták, mindenki parancsolt neki.¹⁰⁸ A legények 18-20 éves korukban nősültek,¹⁰⁹ de Esztelneken a lányokhoz hasonlóan ők is később, a katonaság után, 22-25 évesen kötöttek házasságot.¹¹⁰

A házasságkötéssel a gyermekkor végleg véget ért. A hosszú éveken át tartó tanítás és nevelés végül elérte a célját: a gyermekből felnőtt lett, beilleszkedett a paraszti közösségbe, elsajátította a hagyományokat. A „kultúrába való behatolás” folyamatát felváltja a „kultúrában való élés” állapota.¹¹¹

Ha ebben az életszakaszban hal meg a legény vagy a leány, ez a folyamat nem tud befejeződni, élete nem éri el a célját: nem házasodik meg, és nem gondoskodik az utódokról. Éppen ezért temetésük valamennyi más életkorban elhunyt emberétől jelentős mértékben különbözik. Miután a paraszti élet célja a családalapítás, amelynek a házasság elengedhetetlen része, úgy vélik, a halál nem akadályozhatja meg, hogy a házasság küszöbén elhunyt egyén ne teljesítse ki életét. Az eladó sorban elhunyt ember liminális helyzetben van: már nem gyermek, de még nem felnőtt: meghatározhatatlan állapotú személy. Ebben a helyzetben azonban nem maradhat. Hogy ismét a társadalom része legyen (immáron halottként), szükséges, hogy átmeneti helyzetéből kilépjen. Ezért a temetést a halott lakodalmává változtatják. Az egész ceremónia külsőségeiben sokkal inkább hasonlít egy búskomor mulatságra, mintsem temetésre. Az elhunytat felöltöztették menyasszonynak vagy vőlegénynek. A matyóknál az eladó lányt menyasszonyi ruhájában és koszorújában temették el. Zsebkendőt, imakönyvet és rózsafüzért tettek a kezébe. Legény halottat singolt gyolcsingbe és gatyába, pitykés fekete posztó lajbiba öltöztették. Kalapja mellé gyakran bokrétát is tűztek. A temetésen részt vevő fiatalok ünneplő ruhát viseltek.¹¹² A koporsót ellentétes nemű fiatalok vitték: ha lány halt meg, akkor legények, ha legény halt meg, akkor leányok.¹¹³ Ha Felszegen leány vagy legény halt meg, fejkendőkből hatalmas zászlókat készítettek, virágból három, néhol ötágú fákat fontak, amelyeket a koporsó mellett vittek. Régebben még cigányzenészeket is fogadtak, hogy zeneszóval kísérik utolsó útjára a fiatalot.¹¹⁴

Miután a fiatal temetése egyben annak házasságkötése is, feltehetjük a kérdést: kivel lép frigyre az elhunyt? Egy halotti ének szerint a leány vőlegénye Jézus, a sír a nászágy, az örömatya a pap, a lakodalmi vendégek pedig a férges, akik a sírban várják őt.¹¹⁵ A matyóknál a halál a násznagy, Krisztus a jegyes, a menyasszonyi ág forgácsból készült, a koporsó pedig a mátka-nyoszolya.¹¹⁶ A legény a mennyországgal köt házasságot.¹¹⁷ Ebben a pompában benne van az a mérhetetlen fájdalom, amit a család és a közösség érez élete fénykorában, ereje teljében elhunyt tagja felett. A közösség akkor veszíti el a fiatalot, amikor az a közösség teljes jogú tagjává vált volna, amikor megkezdhette volna saját életét, családot alapíthatott. „Ezekkel a fiatalokkal – akik majdan szüleik támaszai lehettek volna, s biztosíthaták volna családjuk fennmaradását – saját jövőjének egy részét is vele temeti a közösség.”¹¹⁸

Jegyzetek

¹ Gazda Klára: *Gyermekvilág Esztelneken. Ős-Kép Kiadó, Budapest, 2008. 2. kiadás [1. kiadás: 1980], 15. o.*

² Fügedi Márta: *A gyermek a matyó családban. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1988. (Borsodi Kismonográfiák 29.) 21. o.*

³ Uo.

⁴ Csete Balázs: *A jászkiséri gyermek élete a születéstől a házasságig (1954). K. n., Szolnok, 1993. 13. o.*

⁵ Gazda: *i.m.* 16. o.

⁶ Uo.

⁷ Fügedi: *i.m.* 23. o.

⁸ Uo.

⁹ Fügedi: *i.m.* 26. o.

¹⁰ Csete: *i.m.* 8–9. o.

¹¹ Csete: *i.m.* 9. o.

¹² Gazda: *i.m.* 18. o.

¹³ Bellosics Bálint: *A gyermek a magyar néphagyományban: Adatok a magyar gyermek néprajzához. K.n., Kecskemét, 1998 [1903]. (Játéktörténeti Füzetek II.) 4. o.*

¹⁴ Bellosics: *i.m.* 5. o.

¹⁵ Csete: *i.m.* 8. o.

¹⁶ Gazda: *i.m.* 18. o.

¹⁷ Csete: *i.m.* 8. o.

¹⁸ Gazda: *i.m.* 19. o.

¹⁹ Csete: *i.m.* 8. o.

²⁰ Csete: *i.m.* 9. o.

²¹ Csete: *i.m.* 8. o.

²² Gazda: *i.m.* 27. o. *Kiemelés az eredetiben.*

²³ Uo.

²⁴ Gazda: *i.m.* 31. o.

²⁵ Csete: *i.m.* 10. o.

²⁶ Gazda: *i.m.* 31. o.

²⁷ Csete: *i.m.* 12. o.

²⁸ Gazda: *i.m.* 32. o.

²⁹ Bellosics: *i.m.* 13. o.

³⁰ Bellosics: *i.m.* 14. o. *Kiemelés az eredetiben.*

³¹ Uo.

³² Bellosics: *i.m.* 15. o.

³³ Gazda: *i.m.* 21. o.

³⁴ Bellosics: *i.m.* 15.

³⁵ Bellosics Istvánffy Gyulára hivatkozik (Nyr. XXIV. 288) In: Bellosics: *i.m.* 16. o.

³⁶ Fügedi: *i.m.* 42. o.

³⁷ Uo.

³⁸ Uo.

³⁹ Gazda: *i.m.* 27. o.

- ⁴⁰ Uo.
- ⁴¹ Gazda: i.m. 26. o.
- ⁴² Csete: i.m. 22. o.
- ⁴³ Gazda: i.m. 37. o.
- ⁴⁴ Bellosics: i.m. 15.; 23; 25. o.
- ⁴⁵ Gazda: i.m. 66–67. o. Kiemelés az eredetiben.
- ⁴⁶ Gazda: i.m. 67. o.
- ⁴⁷ Csete: i.m. 53. o.
- ⁴⁸ Gazda: i.m. 52. o.
- ⁴⁹ Gazda: i.m. 68. o.
- ⁵⁰ Gazda: i.m. 50. o.
- ⁵¹ Uo.
- ⁵² Gazda: i.m. 53. o.
- ⁵³ Gazda: i.m. 56. o.
- ⁵⁴ Fügedi: i.m. 51. o.
- ⁵⁵ Uo.
- ⁵⁶ Gazda: i.m. 106. o.
- ⁵⁷ Vasas Samu: *A kalotaszegi gyermek: A személyiségfejlődés népi hagyományai Kalotaszegen.* Kráter Kiadó, Budapest - Colirom, Cluj-Napoca, 1993: 88. o.
- ⁵⁸ Uo.
- ⁵⁹ Tátrai Zsuzsanna: *Leányélet. K.n., Budapest, 1994.* 29. o.
- ⁶⁰ Magyar Néprajz, VII. kötet. Népszokás, néphit, népi vallásosság (főszerk.: Dömötör Tekla, szerk.: Hoppál Mihály), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 21. o.
- ⁶¹ Tátrai: i.m. 29. o.
- ⁶² Fügedi: i.m. 51. o.
- ⁶³ Fügedi: i.m. 61. o.
- ⁶⁴ Gazda: i.m. 68. o.
- ⁶⁵ A gyerekek, miután nem értik a pap által elmondott latin nyelvű formulát, hasonló hangzású szöveget találnak ki.
- ⁶⁶ Gazda: i.m. 227. o.
- ⁶⁷ Fügedi: i.m. 60. o.; Gazda: i.m. 69. o.
- ⁶⁸ Vasas: i.m. 83. o.
- ⁶⁹ Vasas: i.m. 82. o.
- ⁷⁰ Fügedi: i.m. 58. o.
- ⁷¹ Gazda: i.m. 67. o.
- ⁷² Gazda: i.m. 52. o.
- ⁷³ Fügedi: i.m. 49. o.
- ⁷⁴ Györffy István: *Matyó népviselet.* (szerk. Fél Edit), Budapest, 1956. 62. o.
- ⁷⁵ Fügedi: i.m. 42. o.
- ⁷⁶ Uo.
- ⁷⁷ Uo.
- ⁷⁸ Uo.
- ⁷⁹ Solymosné Göldner Márta: *Asszonyélet Dávodon.* Baja, 1971. 43. o. Kiemelés az eredetiben.
- ⁸⁰ Gazda: i.m. 111. o.

⁸¹ Fügedi: i.m. 68. o.

⁸² Gazda: i.m. 111. o.

⁸³ Fügedi: i.m. 67. o.

⁸⁴ Gazda: i.m. 119. o.

⁸⁵ Fügedi: i.m. 68. o.; Csete: i.m. 193. o.

⁸⁶ Fügedi: i.m. 70. o.

⁸⁷ Fügedi: i.m. 71. o.

⁸⁸ Gazda: i.m. 120. o.

⁸⁹ Tátrai: i.m. 7. o.

⁹⁰ Uo.

⁹¹ Tátrai: i.m. 9. o.

⁹² Uo.

⁹³ Vasas: i.m. 123. o.

⁹⁴ Tátrai: i.m. 11. o.

⁹⁵ Uo.

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ Vasas: i.m. 123. o.

⁹⁸ Uo.

⁹⁹ Herkely Károly: A legényélet szokásai Mezőkövesden = *Ethnographia*, XLVII. évfolyam, 1936. 210-213. o.

¹⁰⁰ Tátrai: i.m. 19. o.

¹⁰¹ Tátrai: i.m. 30–31. o.

¹⁰² Fügedi: i.m. 81. o.

¹⁰³ Tátrai: i.m. 98. o.

¹⁰⁴ Idézi Tátrai: i.m. 119. o.

¹⁰⁵ Tátrai: i.m. 117. o.

¹⁰⁶ Fügedi: i.m. 95. o.

¹⁰⁷ Gazda: i.m. 131. o.

¹⁰⁸ Tátrai: i.m. 14. o.; Fügedi: i.m. 95. o.

¹⁰⁹ Fügedi: i.m. 95. o.

¹¹⁰ Gazda: i.m. 131. o.

¹¹¹ Molnár Mária: A párválasztás és házasság néprajzi vizsgálatához = *Néprajzi Közlemények*, X. évfolyam, 1965. 388. o.

¹¹² Fügedi: i.m. 43. o.

¹¹³ Gazda: i.m. 129. o.

¹¹⁴ Csete: i.m. 200. o.

¹¹⁵ Kálmány Lajos: Halottas tánc = *Ethnographia*, XXIII. évfolyam, 1912. 293, 294. o.

¹¹⁶ Róheim Géza: Magyar néphit és népszokások. *Universum Kiadó*, Szeged, 1990. [1925], 183. o.

¹¹⁷ Uo.

¹¹⁸ Kunt Ernő: Az utolsó átváltozás: A magyar parasztság halálképe. *Hamvas Könyvek*, 2003. 97. o.

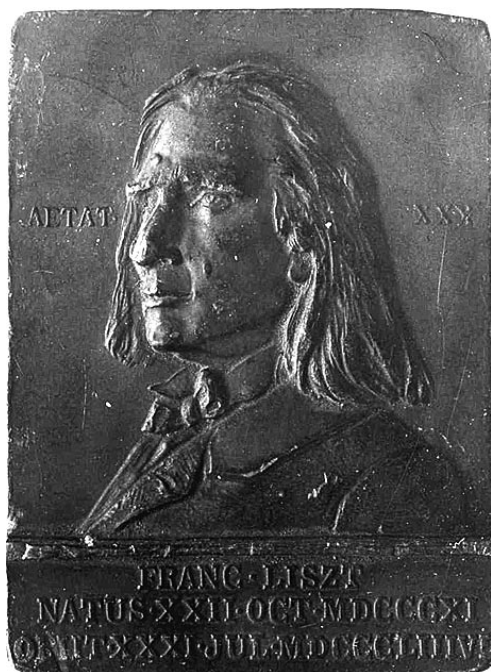
További felhasznált irodalom:

Faragó Tamás: Csecsemőhalandóság Magyarországon a XVIII–XX. században. In: Bölcsőtől a koporsóig: Szöveggyűjtemény a történeti demográfia tanulmányozásához (szerk. Faragó Tamás), Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2005. 171–183. o.

Gunst Péter: A paraszti társadalom Magyarországon a két világháború között. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1987.

Kapros Márta: A születés és a kisgyermekkor szokásai. In: Bölcsőtől a koporsóig: Szöveggyűjtemény a történeti demográfia tanulmányozásához (szerk. Faragó Tamás), Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2005. 137–149. o.

Kresz Mária: A gyermekkor és az ifjúkor néprajza egy kalotaszegi faluban = Ethnographia, LV. évfolyam, 1944. 143–147. o.

Jauner, Heinrich (1833–1912), 1901; 66x49 mm, kétoldalas, vert ólomplakett